

ZOONWEKTYWY W RÓŻNYCH ODMIANACH JĘZYKA POLSKIEGO I UKRAIŃSKIEGO

HELENA SOJKA-MASZTALERZ

Uniwersytet Wrocławski, Wrocław – Polska
helena.sojka-masztalerz@uwr.edu.pl; ORCID 0000-0001-8225-2735

ЗООІНВЕКТИВИ В РІЗНОВИДАХ ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Гелена Сойка-Машталєж

Вроцлавський університет, Вроцлав – Польща

АНОТАЦІЯ. Апелятиви у функції зневажання вживалися вже у стародавні часи. Сьогодні виступають вони у стандартних та субстандартних різновидах даної мови (в загальнодержавній мові та в соціолектах). Метою статті є спроба показати, що дедалі частіше для вираження негативних емоцій стосовно адресата вживають інвективи утворені від назв тварин. В різновидах польської та української мов збільшується не тільки кількість зооінвектив, але відбувається також розширення семантики слів, первинне значення яких пов'язують із назвою тварини. Проаналізовані лексеми поділяються на дві групи: назви тварин, які мають кілька значень, але деякі з них перекриваються (пол. *baran* – укр. *баран*, пол. *cap* – укр. *цан*, пол. *krowa* – укр. *корова*), і назви, що мають абсолютно різні значення в обох мовах (пол. *wydra* – укр. *видра*, пол. *larwa* – укр. *лярва*, пол. *szakal* – укр. *шакал*).

Ключові слова: соціолінгвістика, неосемантизація, зооінвектива, мовні контакти

ANIMAL-RELATED INVECTIVES IN DIFFERENTS LANGUAGE VARIETIES OF POLISH AND UKRAINIAN

HELENA SOJKA-MASZTALERZ

University of Wrocław, Wrocław – Poland

ABSTRACT. Appellatives having an insulting function have been used since the earliest times. Nowadays, they are present in standard language and in substandard types of language (sociolects). The aim of the article is to show that animal-related invectives are more and more frequently used in order to express negative emotions towards the receiver. In Polish and Ukrainian, the number of animal-related invectives increases but also semantics of the words broaden as the meaning of those words originally referred to the name of a given animal. The lexemes were analyzed and divided into two groups: names of animals that have several meanings, but some of them overlap (pl. *baran* – ukr. *баран*, pl. *cap* – ukr. *чан*, pl. *krowa* – ukr. *корова*) and names that have completely different meanings in the two languages (pl. *wydra* – ukr. *вудра*, pl. *larwa* – ukr. *лярва*, pl. *szakal* – ukr. *шакал*).

Keywords: sociolinguistics, neosematisation, animal-related invective, language contact

Wprowadzenie: cel, metody, materiał źródłowy

Wśród wielu zagadnień, którymi zajmuje się współczesna socjolingwistyka, jest również problem charakteryzowania ludzi za pomocą nazw zwierząt¹. Człowiek jako *homo loquens* – istota realizująca się poprzez mówienie – opisuje i ocenia świat z antropocentrycznego punktu widzenia. W poczuciu dumy z własnej wartości ocenia niżej wszystko, co jest poza kręgiem ludzi [Skawiński 2002: 255; Peisert 2004: 86], a „dezaprobata zawarta w strukturze znaczeniowej metafor zwierzęcych jest pochodną prastarej motywowanej kulturowo i filozoficznie antynomii «człowiek : zwierzę»” [Sarnowski 1999: 92]. Stosowanie nazw zwierząt jako środka językowego mającego na celu obrażenie, ośmieszenie czy poniżenie drugiej osoby lub grupy osób znane jest od starożytności. Deprecjonujące określenia odzwierzęce występują zarówno w mowach Demostenesa, największego mówcy starożytnej Grecji, jak i w twórczości Franciszka Zabłockiego, najaktywniejszego satyryka Sejmu Czteroletniego, a także w XX-wiecznych wystąpieniach sejmowych [por. Kołodziejek 1994; Kamińska-Szmaj 2007]. Ekspresywne apelatywy występują coraz liczniej w środkach masowego przekazu, np. „Zrobiły to na własną rękę pieski telewizyjne, studyjne pinczery z ostrożności, ze strachu, żeby się nie narażać” [„Fakt”, 27.07.2009], czy w tytułach w tytułach artykułów w popularnych czasopismach) *Mrówka cheerleaderka na robocie* [„Gazeta Wyborcza”, 1.08.2020], *Zwierzęta polityczne. Jak prawica się pogryzła* [„Polityka”, 23-29.09.2020].

¹ Zagadnieniu inwektyw poświęciłam dwa wcześniejsze artykuły: *O inwektywach zwierzęcych w języku polskim*, [w:] Acta Universitatis Wratislaviensis. „Kształcenie Językowe”, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, T. 8 (18), 2010, s. 11–24; *Зооніми в соціолекті девіаційних середовищ (спроба порівняння на польському та українському матеріалі)*, „Проблеми слов’янознавства”, Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, Випуск 61, 2012, с. 199–206.

Przedmiotem rozważań uczynię zooinwektywy – wyrazy, które prymarnie stanowią nazwy ogólne i gatunkowe zwierząt, ale sekundarnie użyte w stosunku do człowieka pełnią funkcję obraźliwą, zniesławiającą, lekceważącą. W socjolektach dodatkowo pełnią one funkcję kodującą przekaz. Przeanalizuję neosemantyzmy oparte głównie na metaforyzacji, np. *flądra* ‘kobieta niechlujna’, *глухар* ‘глуха людина’, które mogą mieć strukturę wykrzyknienia wokatywnego, np. *ty małpo!* lub nominatywnego, np. *корова!*, i są bezpośrednio skierowane do odbiorcy albo określają go tak wobec osób trzecich². Z gramatycznego punktu widzenia są to rzeczowniki występujące samodzielnie.

Inwektywy odzwierzęce występują zarówno w standardowej odmianie języka (czyli w języku ogólnym), jak i w substandardowych odmianach, m.in. w socjolektach³, np. w żargonie więziennym (czyli tajnej odmianie socjolektu). Praca stawia sobie za cel pokazanie, że coraz częściej do wyrażenia negatywnych emocji względem adresata używa się inwektyw odzwierzęcych w różnych odmianach języka polskiego i ukraińskiego, a świat zwierząt jest jednym z powiększających się pól semantyczno-leksykalnych polskiej oraz ukraińskiej leksyki znieważających⁴. Przedstawię przykłady świadczące o rosnącej liczbie określeń odzwierzęcych i o poszerzaniu się ich semantyki, zależnej m.in. od czynników etnicznych, kulturowych i środowiskowych.

Spśród całego słownictwa ekspresywnego, dotyczącego opozycji *homo – animal* analizie poddałam 142 jednostki polskie i 149 jednostek ukraińskich, zarejestrowanych w standardowej odmianie (w tym 98 ssaków, 21 ptaków, 14 owadów, 7 gadów, 2 płazy). Ze względu na występowanie w obu językach przedmiotem porównania uczyniłam jedną trzecią z nich (43 nazwom w języku polskim odpowiada 48 ukraińskich). Ponadto przeanalizowałam 162 jednostki polskie oraz 68 jednostek ukraińskich wynotowanych z obu socjolektów przestępczych. Przedmiotem

² W analizie pomijam pieszczotliwe zwroty kierowane do mężczyzny, np. *лебідь* lub do dziewczyny, kobiety – *зозуля*, *чайка* występujące w odmianie ogólnej. Nie omawiam także związków wyrazowych typu *niebieski ptak* w znaczeniu ‘człowiek lekkomyślny, nieodpowiedzialny, niemający określonego zajęcia’, *сліпу курку* – ‘про людину, що погано бачить або короткозору’, a także wokatywnych zdrobnień typu *žabciu*, *котку*, *тыгryску сонечко*, *зозулько*, których konotacje czasami wynikają z szerszego kontekstu: intencji nadawcy, relacji między nadawcą a odbiorcą.

³ Za S. Grabiasem socjolekty rozumiem jako „odmiany języka powstałe we wspólnotach ludzkich wyznaczonych pewnym rodzajem więzi społecznej” [Grabias 1994: 97]. Szerzej na ten temat pisze także J. Ставицька w książce *Арго, жаргон, сленг*, Київ: Критика, 2005.

⁴ Dowodem na poszerzające się pole agresji słownej wykorzystującej nazwy zwierząt w socjolekcie przestępczym jest porównanie indeksu nazw zwierząt, które podał H. Ułaszyn w pracy *Язык злочинський* [Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe 1951, 52–53] z danymi w *Słowniku gwar środowisk dewiacyjnych* K. Stępnia. H. Ułaszyn odnotował tylko 29 takich nazw, K. Stępnia – 162. Również na materiale ukraińskim można zauważyć wzrost liczby tych nazw: *Короткий словник жаргонної лексики української мови* [Ставицька 2003] odnotował 29 jednostek, z kolei *Український жаргон. Словник* [Ставицька 2005] o pięć przykładów więcej.

porównania było 45 jednostek polskich i tyleż samo ukraińskich odpowiedników, które nie zawsze łączyło znaczenie, ale nazwa określonego zwierzęcia⁵. W pierwszej części omówię zooinwektywy występujące w odmianie ogólnej obu języków, w drugiej – zooinwektywy charakterystyczne dla socjolektu, a następnie wskażę wspólne cechy i różnice pomiędzy obydwoma odmianami. Tylko niektóre zooinwektywy, ze względu na ograniczone rozmiary artykułu, będą stanowiły przedmiot szczegółowej analizy.

Porównanie standardowej oraz substandardowej odmiany języka znajduje swoje uzasadnienie w materiale leksykalnym. Słowniki ogólne coraz częściej oprócz podstawowych i przenośnych znaczeń zamieszczają słownictwo nieoficjalne): potoczne, środowiskowe (żargon), np. pol. *pies* ‘policjant’ [SJPDun], *suka* ‘samochód policyjny’, [SJPDun, SJPDub], ukr. *сука* ‘засуджений злодій, що злугався з керівництвом в’язниці й виконує його вказівки’ [BTCB].

Podstawą materiałową są nazwy zwierząt wynotowane z trzech słowników ogólnych: *Słownika języka polskiego* pod red. M. Szymczaka [dalej jako SJPSz], *Języka polskiego. Współczesnego słownika języka polskiego* pod red. B. Dunaja [SJPDun], *Uniwersalnego słownika języka polskiego* pod red. S. Dubisza [SJPDub]. Wyekscerpowany materiał porównałam z zawartym w trzech ogólnych słownikach języka ukraińskiego. Są to: *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, którego głównym redaktorem jest B.T. Бусел [dalej jako BTCB], *Новий тлумачний словник сучасної української мови: в трьох томах* pod red. В. Яременка, О. Сліпушко [HTC], *Словник української мови: в 11 тт.* pod redakcją I.K. Білодіда [СУМ]. Spośród kilku słowników specjalistycznych do analizy wybrałam dwa: *Słownik gwar środowisk dewiacyjnych* K. Stępniaka [dalej jako SGD] oraz *Словник жаргону злочинців*, którego autorem jest O.I. Поповченко [СЖЗ]⁶.

⁵ Zestawiając ze sobą jednostki polskie i ukraińskie posługuję się neutralnym terminem *odpowiednik*. Uważam, że terminy *synonim* oraz *wariant* winny być używane wyłącznie dla jednostek jednego języka. Różnica w liczbie analizowanych nazw wynika ze stosowanych synonimów w danym języku, a nie z braku odpowiednika, np. pol. *bydło* – ukr. *бидло*//*скотина*, pol. *bydłę* – ukr. *худоба*//*скотина*, pol. *gad* – ukr. *гад*//*плазун*, pol. *osioł* – ukr. *осел*//*вілсюк*, pol. *zwierzę* – ukr. *звір*//*тварина*, pol. *źmija* – ukr. *змія*//*гадюка*, a także, np. ukr. *теля* – pol. *cielę*//*cielak*, ukr. *курча* – *kurczę*//*kurczak*. Znak // sygnalizuje, że jest to synonim występujący w danym języku. Z kolei znak / wskazuje na zapis nazwy zwierzęcia w języku polskim i jej ukraiński odpowiednik. W dalszej części pracy nazwy gatunkowe zwierząt nie będą poprzedzone skrótami: pol. na oznaczenie języka polskiego oraz ukr. na oznaczenie języka ukraińskiego.

⁶ Nie wzięłam pod uwagę ważnego dla polskiej leksykografii socjolingwistycznej *Słownika gwary studenckiej* L. Kaczmarka, T. Skubalanki i S. Grabiasa, ponieważ zawiera on leksykę z lat 70. ubiegłego wieku. Słownik jest reprintem z 1974 roku. Nie odwołuję się także do *Słownika polskich przekleństw i wulgaryzmów* M. Grochowskiego oraz do *Słownika eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie* A. Dąbrowskiej ze względu na zbyt małą liczbę odnotowanych konstrukcji odpowiadających przedmiotowi) niniejszej analizy.

I. Hiperonimy w standardowej odmianie języka polskiego i ukraińskiego

Ujemne nacechowanie mają nazwy ogólne: pol. *zwierzę* – ukr. *звір*//*тварина*, pol. *bydło* – ukr. *бидло*//*скотина*, pol. *bydlę* – ukr. *худоба*//*скотина*, pol. *gad* – ukr. *гад*//*плазун*. I tak, SJPS i SJPDub podkreślają, że w języku potocznym ironicznie lub żartobliwie *zwierzęciem* można nazwać ‘człowieka jako przedstawiciela najwyższego gatunku w klasyfikacji zoologicznej’, z kolei SJPDun zwraca uwagę, że można w taki sposób powiedzieć ‘żartobliwie o człowieku lub pogardliwie o człowieku przejawiającym ujemne cechy charakteru’⁷. Użyte w przerośnym znaczeniu wyrazy *звір* lub *тварина* w języku ukraińskim mają zdecydowanie negatywną konotację i określone właściwości. Zooinwektywy *звір* używa się: ‘про дуже люту, жорстоку людину’, wskazując jednoznacznie na konkretne cechy charakteru osoby. Z kolei *тварина* uznane zostało za obelżywe określenie: ‘груба, підла людина’. Na takie same cechy wskazuje ukraińskie *бидло* oraz bliskoznaczne *худоба*, *скотина*. We wszystkich słownikach *бидло* definiowane jako ‘лайл. скотина, хам’, *худоба* – ‘те саме, що бидло’, zaś *скотина* – ‘про грубу, жорстоку, підлу людину’⁸. Niektóre z tych znaczeń pokrywają się z polskim odpowiednikiem *bydlę* – to ‘o kimś zachowującym się, postępującym w sposób niegodny człowieka’ [SJPDun]. SJPSz oraz SJPDub doprecyzowują, wymieniając cechy osoby określanej inwektywą *bydlę*: ‘o człowieku mało wartościowym moralnie, bezmyślnym, godnym pogardy, podłym; bydlak’. Ponadto w polszczyźnie przerośnie obraźliwe określenie rozszerzyło swoje znaczenie, ponieważ *bydło* odnosi się również do ‘jakiejś grupy osób’ [SJPDub, SJPDun]. Polski *gad*, którego odpowiednikami są ukraiński *гад* lub *плазун*, także jako zooinwektywa odnosi się do cech charakteru, określa się w ten sposób ‘człowieka podłego, fałszywego, nikczemnego’ [SJPSz, SJPDub], a także ‘niegodziwca’ [SJPDun]. Odpowiednik polskiego *gada* – *гад* ma podobne znaczenie: ‘про огидну, підступну людину’. W ВТСБ, НТСЯ występuje też jako synonim wyrazu *плазун*. Jedynie dodatkowe przerośne znaczenie odnotował СУМ, w którym podkreślono ‘służalczość’, ‘uniżoność’ osoby określanej jako *плазун*; ‘той, хто по-рабському схиляється перед ким-, чим-небудь, догоджає комусь, принижується, вуслужується перед кимсь’.

⁷ Dla przejrzystości wywodu pomijam szczegółowe adresy bibliograficzne. Wszystkie przykłady zostały wynotowane ze słowników stanowiących materiał źródłowy artykułu. Podaję źródło, jeżeli w danym haśle słownikowym są różnice w objaśnieniach i/lub definicja jest tylko w jednym lub dwóch źródłach.

⁸ W analizie pomijam odniesienia ideologiczne, które rejestrują starsze słowniki. СУМ podaje, że np. *бидло* to ‘зневажлива назва поневоленних трудящих, яку вживали експуататори, пани’; *свиня* to ‘зневажлива назва представника нижчих верств населення (селян, міської бідоти та ін.), яку вживали представники привілейованих класів’.

Na podstawie przytoczonych powyżej hiperonimów można wysunąć bardziej ogólny wniosek. Mimo że Polacy i Ukraińcy należą do tego samego kręgu cywilizacyjnego, każdy z języków odzwierciedla swój własny sposób postrzegania świata, przenośne znaczenia poszczególnych nazw zwierząt nie są identyczne, tylko niektóre z nich dadzą się sprowadzić do pewnego znaczenia wspólnego.

2. Nazwy gatunkowe zwierząt w standardowej odmianie języka polskiego i ukraińskiego

Negatywne konotacje mają zarówno hiperonimy, jak i nazwy gatunkowe zwierząt. Wśród nich dominują nazwy stworzeń żyjących blisko człowieka, baczniej obserwowanych i oswojonych, tzn. domowych (udomowionych), w drugiej kolejności znajdują się nazwy zwierząt hodowlanych, w znacznym stopniu oswojonych, ale żyjących w specjalnie dla nich przygotowanych pomieszczeniach, a na końcu dzikie, nieoswojone, z którymi człowiek ma rzadki i przypadkowy kontakt.

Obiektem językowej metaforyzacji stały się typowe – z punktu widzenia człowieka – zachowania i cechy zwierząt, np. ‘kogoś głupiego’ nazywa się m.in.: *baranem*, *osłem*, *gęsią*, *koniem*, *owcą*, *krową*, *cielęciem* (*cielakiem*), *capem*, *jeleniem*, ‘kogoś naiwnego’ – *cielęciem* (*cielakiem*), *gęsią*, *kozłem*, ‘kogoś podłego’ – *klepą*, *bydlęciem*, *świnią*, *padalcem*, *wydrą*, ‘kogoś podstępnego’ – *źmiją*, *lisem*, ‘kogoś złego’ – *źmiją*, ‘kogoś aktywnego seksualnie’ – *buhajem*, ‘kogoś upartego’ – *osłem*, ‘kogoś leniwego’ – *krową*, ‘kogoś niechlujnego’ – *klepą*, *świnią*, *flądrą*, ‘kogoś żyjącego cudzym kosztem’ – *trutniem*, *pijawką*, ‘kogoś dającego się wykorzystywać’ – *wółem*. Z kolei ‘хтось нерозумний’ to *баран*, *осел*, *корова*, ‘хтось нерозтропний’ – *хом’як*, ‘хтось покірний’ – *вівця*, *ягня*, ‘хтось хутий’ – *лис*, *в’юк*, ‘хтось злий’ – *змія*, *собака*, ‘хтось жорстокий’ – *п’явка*, *собака*, ‘хтось жадібний’ – *шакал*. Zwraca się uwagę na właściwości fizyczne, np. ‘kogoś grubego’ nazywa się *krową*, *świnią*, ‘kogoś młodego wiekiem’ – *szczenięciem* (*szczeniakiem*), *kurczakiem*, ‘kogoś starego’ – *kobyłą*, *capem*, ‘kogoś brudnego’ – *świnią*, *prosięciem* (*prosiakiem*), *capem*, ‘kogoś brzydkiego’ – *małą*, ‘kogoś wysokiego’ – *bocianem*, zaś ‘хтось незграбний’ to *корова*, *хом’як*, *тюлень*, ‘хтось старий’ – *цап*, ‘хтось молодий’ – *теля*, *цуценя*, ‘хтось неповороткий’ – *хом’як*, *тюлень*.

Za podstawę przeniesienia nazw zwierząt na człowieka posłużyły głównie cechy psychiczne i fizyczne oraz charakterystyczny sposób zachowania się. Niektóre z nich odnoszą się do kilku właściwości, dlatego też wyekscerpowane nazwy podzieliłam na trzy grupy, ograniczając materiał egzemplifikacyjny do minimum.

2.1. Wyrazy, których przenośne znaczenia częściowo się pokrywają w obu językach, np. *baran/баран*, *cap/цап*, *krowa/корова*, *kogut/нівень//когут*, *chomik/хом’як*, *kameleon/хамелеон*, *lis/лис*, *osioł/осел//вілсюк*, *rapuga/пануга*, *suka/*

сука, świnia/свиня, тапа/мавна, рижавка/п'явка, змія/змія//гадюка, truteń/трутень.

2.1.1. W języku polskim *cap* jest synonimem ‘brodacza, głupca, bałwana’. Przenośnie *capem* nazywa się ‘mężczyznę brodatego, zwłaszcza mającego brodę podobną do brody koźlej’ oraz ‘człowieka głupiego’, a także ‘mężczyznę, zwłaszcza starego i nieprzyzwoicie zachowującego się wobec kobiet’ [SJPDub, SJPDun]. W języku ukraińskim zooinwektywa *цан* odnosi się również – jak w polszczyźnie – do cech fizycznych, oznaczając ‘бродатого або старого чоловіка’, ponadto wskazuje na ludzką wadę: ‘чоловіка з неприємним, фальшивим голосом’. W obu językach przenośne znaczenie częściowo się pokrywa: ujemne wartościowanie dotyczy wyglądu. W języku polskim rozszerzenie zakresu znaczeniowego związane jest ze sferą psychiczną i seksualną, zaś w – ukraińskim tylko z fizyczną.

2.1.2. W polszczyźnie *kogut* to słowo bliskoznaczne do ‘zawadiaki’, ‘kobienciarza’, ‘babiarza’ [SJPDun], oznacza ‘mężczyznę uganiającego się za kobietami’ (SJPSz, SJPDub), ‘mającego duże potrzeby seksualne’ [SJPDub], ‘bardzo aktywnego seksualnie’ (SJPDun) oraz ‘człowieka czupurnego, zadziornego’. Z kolei *півень* ma węższy zakres znaczeniowy, częściowo pokrywający się z tym w polszczyźnie: ‘задерикувата й запальна людина’ i dotyczy jedynie cech psychicznych człowieka, ale w ukraińskim socjolekcie przestępczym łączy się ze sferą seksu i odnosi się do ‘пасивного гомосексуаліста’. W przenośnym, potocznym znaczeniu funkcjonuje także zdrobnienie utworzone od *півень*, tj. *півник*: ‘задерикувата й запальна, молода людина, дитина’, które podają wszystkie słowniki ogólne języka ukraińskiego. Deminutiwum *півник* odnotowali H. Ułaszyn [Ułaszyn 1951: 52–53] oraz Л. Ставицька [Ставицька 2003: 205]. H. Ułaszyn zaznaczył, że w polskim języku złodziejskim wyraz *piwnyk* jest jednym z najstarszych zapożyczeń z ukraińskiego socjolektu przestępczego i oznacza tylko – ‘koguta’.

2.2. Wyrazy, których przenośne znaczenia są całkowicie odmienne w obu językach, np. *wydra/видра, larwa/лярва, szakal/шакал*.

2.2.1. Obrażliwym, potocznym określeniem ‘kobiety przebiegłej, kłótlivej, często też ubranej lub zachowującej się wyzywająco’ jest zooinwektywa *wydra* odnotowana tylko przez SJPDub. W języku ukraińskim odpowiednikiem jest lekceważące, pogardliwe określenie ‘про надмірно худорляву жінку’ dotyczące jej wyglądu zewnętrznego. W socjolekcie *wydra* jest synonimem ‘kobiety w ogóle’, oznacza także ‘ prostytutkę starszą i kłótliwą’. Cecha ‘kłótlowości’, która jest wpisana w przenośne znaczenie *wydry*, łączy polszczyznę potoczną z socjolektem, wskazując na kierunek przeniesienia znaczenia: z socjolektu do polszczyzny potocznej.

2.2.2. Pejoratywnym określeniem odzwierzęcym jest *larwa*. Obrażliwie i potocznie nazywa się tak ‘kobietę niesympatyczną, złą, do której czuje się niechęć’ (SJPDub). Wydaje się, że nazwanie kogoś *лярва* jest jednym z najbardziej deprecjonujących określeń w standardowej odmianie języka ukraińskiego. *Лярва* to ‘гуляща жінка, шльондра, курва’. W polskim i ukraińskim socjolekcie przestępczym jednym z bliskoznacznych do wyrazu *larwa* jest ‘prostyutka’, tak samo jak w ukraińskim: *лярва* to ‘повія’.

2.3. Wyrazy – wyzwiska, których obraźliwy, obelżywy, lekceważący, ironiczny itp. charakter wynika z kontekstu i może wskazywać na dowolną negatywną cechę przewidzianą przez nadawcę, np. ukr. *бугай, буйвій, гніда*, zaznaczając ‘лайл. про людину’ i/lub z podaniem szerszego kontekstu, pol. *pies* ‘o ludziach – używane jako wyzwisko’ (SJPSz) lub ‘pogardliwie ze złością o człowieku, najczęściej w funkcji wyzwiska’ (SJPDun).

3. Nazwy gatunkowe zwierząt w substandardowej odmianie języka polskiego i ukraińskiego

Wszystkie nazwy dotyczą bezpośrednio lub pośrednio środowiska przestępczego (złodziejskiego, dewiacyjnego). Ze względu na znaczenie tworzą one kategorie: 1) nazwy złodziei, zależne od specjalności, przedmiotu, miejsca, sposobu i metod kradzieży, np. *wróbel, indyk, kot, szczeniak* – ‘złodziej kradnący rzeczy małej wartości’, *миша* – ‘кишенковий злодій, який здійснює крадіжки в метро’; 2) nazwy przestępców (oszustów, przemytników itp.) oraz ich pomocników, np. *koń, wilk, rekin* – ‘przestępca dewizowy’, *кнур* – ‘кооператор’; 3) nazwy określające wrogów przestępców, np. *wrona* – ‘nazwa ławnika’, *вівця* – ‘свідок’; 4) nazwy osób związanych z wymiarem sprawiedliwości, z przebywaniem w areszcie (w więzieniu, zakładzie karnym itp.), np. *trówka* – ‘wychowawca’, *шакал* – ‘засуджений, який грабує співкамерників’; 5) nazwy osób poszkodowanych przez przestępców, np. *baran, koń* – ‘ofiara kradzieży’, *вівця* – ‘жертва злочину’; 6) nazwy osób nadużywających alkoholu, np. *baran* – ‘рижак’, *заць* – ‘п’яний’; 7) nazwy przedstawicieli zawodów niezwiązanych bezpośrednio ze środowiskiem przestępczym, np. *wrona* – ‘zakonnica’, *вовк* – ‘шофер таксі’; 8) nazwy osób łączonych ze sferą seksu, np. *kukulka* – ‘prostyutka’, *кобра* – ‘жінка, яка бере в рота статевий орган когання’; 9) nazwy, odnoszące się do właściwości fizycznych i psychicznych człowieka, np. *śledź* – ‘szczupły człowiek’, *ведмідь* – ‘здоровий чоловік’, *дзигот* – ‘człowiek niewinny, naiwny, dający się oszukać’, *дятел* – ‘дурень’; 10) nazwy osób wskazujące stopień pokrewieństwa (relacji rodzinnych), np. *rekin* – ‘syn, dziecko’, *риба* – ‘жінка’.

W socjolektach definicje są bardzo rozbudowane. Nazwy odzwierzęce mają po kilka, a w polskim socjolekcie przestępczym nawet po kilkanaście znaczeń, np. pająk (27), pies (18), koń (17), kot (13), nie wszystkie jednak z nich odnoszą się do ludzi, ale wszystkie służą utajnieniu informacji, uniemożliwieniu osobom niewtajemniczonym łatwe odczytanie sensu wypowiedzi. Polskie nazwy i ich ukraińskie odpowiedniki podzieliłam na dwie grupy.

3.1. Nazwy, których przerośnięte znaczenie (znaczenia) częściowo się pokrywa (pokrywają), np. *kogut/нівень, larwa/лярва, mysz/миша, rekin/акула, szakal/шакал, szczeniak/цицик, kobyła/кобила, kocica/кішка, kot/кіт, kozioł/козел, jeleń/олень, mucha/муха, bażant/фазан*. Niektóre z tych przerośniętych znaczeń bardziej się upowszechniły, występują nie tylko w środowisku przestępców (złodziei, oszustów), ale także przeszły m.in. do polszczyzny potocznej (np. *jeleń, kocica, rekin*).

3.1.1. W ukraińskim *оленя* i polskiego *jelenia* wpisana jest cecha charakteru, tj. 'naiwność'. W socjolekcie przestępczym *jeleń* użyty w stosunku do człowieka oznacza m.in. '1. obcego, niezłodzieja, ofiarę przestępcy, 2. człowieka naiwnego, głupca, osobę stawiającą wódkę, przygodnego znajomego, znajomego fundującego libację w knajpie, 3. klienta prostytutki, 4. mężczyznę, 5. skazanego nienależącego do nieformalnej grupy grypsumującej', z kolei *олень* to 'наївна людина'. Nazwa ta funkcjonuje także w polszczyźnie potocznej jako synonim 'fajera'. W przerośniętym znaczeniu, które odnotowały wszystkie słowniki ogólne, pogardliwie mówi się w taki sposób 'o naiwnym, łatwo dającym się oszukać i wykorzystać człowieku'.

3.1.2. Wspólnymi cechami przeniesienia nazwy zwierzęcia *koziół* oraz jego odpowiednika *козел* są właściwości dotyczące zwierzchnictwa, władzy oraz sfery seksu. W obu socjolektach przestępczych nazwy te mają kilka znaczeń, ale w obu aktywizują się cechy 'homoseksualność', 'władza'. *Kozioł* to m.in. '1. człowiek pijany, pijak, 2. fundujący wódkę, 3. ofiara przestępstwa, 4. komendant jednostki milicyjnej, 5. homoseksualista', zaś *козел* – '1. зрадник, донощик, 2. гомосексуаліст пасивний, 3. представник органів правопорядку'.

3.2. Nazwy, których przerośnięte znaczenie (znaczenia) jest (są) całkowicie odmienne w obu socjolektach, np. *byczek/бичок, byk/бик, koń/кінь, zając/заєць, fokal/тюлень, czajka/чайка, dzięcioł/дятль*, co może wynikać z hermetyczności obu środowisk, w którym funkcjonują, a także celów, jakim służą tzn. głównie kodowaniu znaczeń (tajności), wewnątrzgrupowej, szybszej i precyzyjniejszej wymianie informacji, integracji swojego środowiska.

3.2.1. Nazwa *byk*, której prymarne znaczenie wiązało się z nazwą zwierzęcia hodowlanego, w żargonie przestępczym oznacza m.in. 'ofiary kradzieży kieszonek'.

kowej’, z kolei *бук* to ‘фізично сильний чоловік’. Podstawą przeniesienia nazwy zwierzęcia *бук* na człowieka była cecha związana z siłą, tężyzną fizyczną. Cechę tę wykorzystuje się również w polszczyźnie potocznej pogardliwie *bykiem* określa się ‘dużego, tężego, silnego mężczyznę (zwłaszcza niechętnego do pracy)’, ale w socjolekcie przestępczym nastąpiło odwrócenie znaczenia: ‘siłę, moc’ przeciwstawiono ‘brakowi siły, niemocy – ofiarę’.

3.2.2. Różne znaczenia ma *zajac* oraz odpowiednik *заяць*. W socjolekcie *заяць* to ‘п’яна людина’, z kolei *zajacem* nazywa się ‘1. pomocnika złodzieja kieszonkowego, 2. przekraczającego nielegalnie granicę, przemytnika, 3. żołnierza, 4. pracownika operacyjnego milicji’.

Zakończenie

Zarówno język polski, jak i ukraiński w swych odmianach standardowej i substandardowej korzystają obficie ze słownictwa obejmującego nazwy zwierząt. Użyte w stosunku do człowieka funkcjonują w mniejszym lub większym stopniu jako określenia obelżywe, wulgarne, wyrażające lekceważenie, ironię czy pogardę. Rosnąca liczba zoonimów w języku polskim i ukraińskim świadczy o coraz częstszym używaniu nazw zwierząt (hiperonimów i nazw gatunkowych) jako środka do poniżania, ośmieszania człowieka lub grupy ludzi. W substandardowych odmianach obu języków prócz funkcji ekspresyjnej nazwy zwierząt wykorzystywane są do intencjonalnego kodowania informacji. W obydwu odmianach i obu językach z jednej strony poszerza się semantyka wyrazów, których prymarne znaczenie odnosiło się do nazwy zwierzęcia domowego i hodowlanego, a z drugiej – powiększa się liczba używanych nazw zwierząt dzikich. Niektóre z zoonimów odnosiły się do kilku cech. Obiektem językowej metaforyzacji były m.in. właściwości psychiczne, fizyczne oraz sposób zachowania się zwierząt, pogrupowane w wyrazy, których przenośne znaczenie (znaczenia) się pokrywają oraz takie, których przenośne znaczenia są całkowicie odmienne w obu językach i odmianach.

Wykaz skrótów

- SJPSz – *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa: PWN, 1996, t. I-III.
 SJPDub – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa: PWN, t. I-IV.
 SJPDun – *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa: Wydawnictwo Langenscheidt, 2007, t. I-II.
 SGD – Stępnik K., *Słownik gwar środowisk dewiacyjnych*, Warszawa: Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, 1986.

- СУМ – *Словник української мови*: в 11 тт., ред. І.К. Білодіда, Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- ВТСБ – *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, ред. В.Т. Бусел, Київ: ВТФ Перун, 2001.
- НТС – *Новий тлумачний словник сучасної української мови: в трьох томах*, ред. В. Яременка, О. Сліпушко.
- СЖЗ – *ораз Словник жаргону злочинців*, О.І. Поповченко, Київ: ТОВ Оберіг, 1996.

Bibliografia

- Grabias S., *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 1997.
- Kamińska-Szmac I., *Agresja językowa w życiu publicznym. Leksykon inwекtyw politycznych 1918–2000*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007.
- Kołodziejek E., *Językowe środki zwalczania przeciwnika, czyli o inwекtywach we współczesnych tekstach politycznych*, [w:] „*Język a Kultura*”, tom 11: *Język polityki a współczesna kultura polityczna*, red. J. Anusiewicz, B. Siciński, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994, s. 69–74.
- Peisert M., *Formy i funkcje agresji werbalnej. Próba typologii*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Sarnowski M., *Przestrzeń komunikacji negatywnej w języku polskim i rosyjskim. Kłótnia jako specyficzna forma komunikacji werbalnej*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1999.
- Skawiński J., *Nazwy zwierząt jako inwектыwy w języku polskim i niemieckim*, [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 3. Opis, konfrontacja, przekład*, I. Łuczaków, J. Sokołowski, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002, s. 257–268.
- Ułaszyn H., *Język złodziejski*, Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 1951.
- Ставицька Л., *Короткий словник жаргонної лексики української мови*, Київ: Критика 2003.
- Ставицька Л., *Український жаргон. Словник*, Київ: Критика 2005.

References

- Grabias S., *Język w zachowaniach społecznych [Language in Community Preservation]*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 1997.
- Kamińska-Szmac I., *Agresja językowa w życiu publicznym. Leksykon inwекtyw politycznych 1918–2000 [Language Aggression in Public Life. Lexicon of Political Infectious Diseases 1918–2000]*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007.
- Kołodziejek E., *Językowe środki zwalczania przeciwnika, czyli o inwекtywach we współczesnych tekstach politycznych [Linguistic means of defeating of the enemy, or reading about injecting in common political texts]*, [w:] „*Język a Kultura*”, tom 11: *Język polityki a współczesna*

- kultura polityczna*, red. J. Anusiewicz, B. Siciński [“*Language and Culture*”, volume 11: *Language of politics and political education*, ed. J. Anusiewicz, B. Siciński,], Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994, s. 69–74.
- Peisert M., *Formy i funkcje agresji werbalnej. Próba typologii* [Forms and functions of verbal aggression. Attempt of typology], Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Sarnowski M., *Przestrzeń komunikacji negatywnej w języku polskim i rosyjskim. Kłótnia jako specyficzna forma komunikacji werbalnej* [Space of negative communication in Polish and Russian. Quarrel as a very specific form of verbal communication], Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1999.
- Skawiński J., *Nazwy zwierząt jako inwektywy w języku polskim i niemieckim* [Names of animals as invectives in Polish and German], [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 3. Opis, konfrontacja, przekład*, red. I. Łuczków, J. Sokołowski [Word and sentence in Slavic languages 3. Description, confrontation, translation, ed. I. Łuczków, J. Sokołowski], Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002, s. 257–268.
- Ułaszyn H., *Język złodziejski* [The Thieves Language], Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 1951.
- Stavytska L., *Korotkyi slovnyk leksyky ukrayins'koyi movy* [Short Dictionary of Jargon Vocabulary of the Ukrainian Language], Kyiv: Krytyka, 2003.
- Stavytska L., *Ukrains'kyi zhargon. Slovnyk* [Ukrainian Slang. Dictionary], Kyiv: Krytyka, 2005.